

SOCIALINĖ APLINKA KAIME IR NUSIKALSTAMUMAS

Prof. habil. dr. Vygandas Paulikas

Lietuvos teisės universitetas, Valstybinio valdymo fakultetas, Politologijos katedra, Ateities g. 20,
2057 Vilnius
Telefonas 71 45 89
Elektroninis paštas darne@takas.lt

Pateikta 2001 m. vasario 12 d.

Parengta spausdinti 2001 m. balandžio 11 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros vedėja doc. dr. G. Babachinaitė ir
šios katedros prof. habil. dr. J. Galinaitytė*

Santrauka

Žemės ir žemės ūkio politika lemia visuomenės ir ypač kaimų bendruomenių organizavimą. 1922–1940 m. Lietuvoje, vykdant žemės reformą, buvo panaikinti stambių žemvaldžių ir bežemių sluoksniai bei suformuotas gausus vidurinis kaimo visuomenės sluoksnis – šeimos ūkiai. Jų pagrindu kūrėsi saugios ir tvirtos kaimų bendruomenės.

Pirmais kolūkinės santvarkos metais žemė buvo suvisuomeninta, žmonėms už darbą kolūkyje buvo menkai atlyginama ir, stokojant pragyvenimo išteklių, daugelis žmonių įprato vogti valstybės ir kolūkinį turtą, vėliau ir privačią nuosavybę.

Nuo 1989 m. vėl pradėta atkurti šeimos ūkius. 2000 m. sausio 1 d. tokių registruotų ūkių Lietuvoje buvo 69 900. Iki 2001 m. sausio 1 d. 76 proc. piliečių buvo atkurta žemės nuosavybės teisė. Ūkininkų nusikalstamumas 1999 m. buvo 2 kartus mažesnis už kitų visuomenės socialinių grupių nusikalstamumą.

Išvadas

Vakarų Europos valstybėse XIX a. ir XX a. pradžioje vykusios žemės reformos sukūrė ūkius, kuriuose vyravo ūkininko šeimos narių darbas, o samdomojo darbo buvo naudojama mažai [7, p. 12–26]. Kartu buvo sukurtos kaimų bendruomenės, kuriose nebuvo stambių žemvaldžių ir proletarų ir kuriose vyravo stiprus vidurinis visuomenės sluoksnis – socialinės tolerancijos, bendruomenių stabilumo, asmens saugumo bendruomenėse ir kartu – valstybių stabilumo garantas.

Rusija buvo paskutinė valstybė Europoje, 1861 m. panaikinusi baudžiavą. Žemės reforma po baudžiavos panaikinimo Rusijoje ir jos okupuotoje Lietuvoje bei kitose Baltijos valstybėse vyko vangiai [3, p. 243–245].

Tik 1918 m. išsikovojusios nepriklausomybę Lietuva, Latvija, Estija ir Suomija pradėjo įgyvendinti sparčias žemės reformas ir jas iki 1940 m. iš esmės baigė.

Šio darbo tikslas – įvertinti nuo 1918 m. Lietuvos kaime vykusias žemės reformas, kaimo gyvenamosios ir socialinius pokyčius, nusikalstamumo tendencijas.

Lietuvos kaimo socialinė aplinka ir nusikalstamumas 1918–1940 m.

1918 m. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, 450 šeimų valdė 800 ha ir didesnius ūkius, o 100 000 kaimo gyventojų buvo bežemiai ir mažžemiai [3, p. 243–245]. Padėtį Lietuvos kaime sunkino tai, kad dauguma stambiųjų žemvaldžių buvo ne lietuvių tautybės (rusai, lenkai).

Nenašus, samdomu darbu grindžiamas žemės ūkis ir nacionaliniu pagrindu susiklosčiusi socialinė nelygybė kaime vertė tuometinę Lietuvos valdžią įgyvendinti žemės reformą – paimti valstybės žinion stambiųjų žemvaldžių žemes ir jas išdalyti bežemiams ir mažžemiams valstiečiams bei nepriklausomybės kovų dalyviams.

Nuo 1922 m. iki 1939 m. iš stambiųjų žemvaldžių buvo paimta 459 000 ha žemės – jiems palikta tik po 80–150 ha, o už nacionalizuotą žemę sumokėta valstybės biudžeto lėšomis. Ši žemė buvo padalyta 38 700 bežemių ir mažžemių, nepriklausomybės kovų dalyvių šeimoms [3, p. 243–245].

Atsižvelgiant į Vakarų valstybių ūkininkavimo patirtį, kaimai buvo padalyti į vienkiemius. Iki 1940 m. buvo įkurta 159 118 vienkiemių ir tik 8 proc. kaimų liko neišskirstyta į vienkiemius (rėžinius).

Tarpukario Lietuvoje buvo įkurti ūkiai, kuriuose, kaip ir Vakarų Europos valstybių ūkiuose, vyravo šeimos darbas. Ūkiai buvo panašaus dydžio, didėjo žemės ūkio produktyvumas.

Šeimos ūkių pagrindu įkurtos Lietuvos kaimų bendruomenės buvo socialinės santarvės ir nusikalstamumo kaime prevencijos garantai. Vienkiemiuose gyvenantys ūkininkai beveik niekada nerakindavo pastatų, nenaudojo jokių turto apsaugos priemonių. Lietuvos kaimo žmonės dar mena, kaip 1940 m. okupacinės sovietų kariuomenės kareiviai ir karininkų šeimų nariai stebėjosi Lietuvos kaimiečių įpročiu nerakinti namų išvykstant į turgų ar bažnyčią. Kaimų bendruomenių narių sueigos ir viešas nusikaltusių asmenų pasmerkimas tapo svarbiomis tarpukario Lietuvos nusikaltimų prevencijos institucijomis.

G. Babachinaitė nurodo, kad 1931–1939 m. valstybėje jau egzistavo santykinai gerai sutvarkyta statistinė nusikalstamumo registracija, o kompleksiškai vertinant 1918–1939 m. nusikalstamumą jo padidėjimas neviršija vieno penktadalio (20 proc.) [2, p. 45–53]. Be to, autorė pažymi, kad 1918–1930 m. kriminologinė charakteristika galėtų būti tik indiferentiška, nes nepakanka fiksuotų duomenų.

Br. Povilaitis nurodo, kad 1941 m. Lietuvos kaime gyveno 78 proc. visų gyventojų [7, p. 18–22]. Taigi tarpukario Lietuvos kaimo gyventojų nusikalstamumas iš esmės lėmė nusikalstamumo lygį visoje valstybėje.

Lietuvos kaimas sovietinės okupacijos metais ir nusikalstamumas jame

Sovietinės okupacijos metais, panaikinus privačią žemės nuosavybę, kaimiečių šeimoms buvo leista naudotis tik 0,5–0,6 ha žemės sklypais ir laikyti vieną melžiamą karvę. Tai negarantavo minimalių šeimos pragyvenimo poreikių. Ypač kentė daugiavaikės šeimos.

J. Varnienė nurodo, kad 1950 m. už darbo dieną tuometinė valdžia žmonėms atsilygindavo duodama po 1,4 kg neišvalytų grūdų [9, p. 257–258].

Pirmais kolūkinės santvarkos dešimtmečiais už darbą kaimo žmonės pinigais atlyginimo negaudavo. Visuotinis vogimas tapo neišvengiama egzistencijos būtinybe. Tarpukario Lietuvos kaimiškose bendruomenėse susiformavusios dorovės normos okupacijos pradžioje neleido visuomeninio ir valstybės turto vogimo vadinti tikroju vardu, dėl to visuomenėje prigijo vogimo pakaitalas „kombinavimas“. Vogimas tapo visuomenei priimtina elgesio norma, o nesugebėjimas „kombinuoti“ daugumai visuomenės narių tapo tarsi nevisavertiškumo įrodymu, nesugebėjimu prisitaikyti prie iškreiptos dorovės normų.

Negana to, Lietuvoje sistemingai buvo naikinama tradicinė europinio kaimo gyvensena – kaimiečius vėl imta kelti į gyvenvietes. Vien tik 1967–1986 m. buvo nugriauta 111 000 vienkiemių, žmonės verčiami kraustyti į gyvenvietes, neretai į miesto tipo daugiabučius namus, vėliau tapusius asocialių šeimų ir asmenų su žibūravimo vietomis bei nusikaltimų židiniais. Per minią laikotarpį buvo sunaikintos tarpukariu pastatytos vienkiemių sodybos, prie vienkiemių augę sodai. Visuotinis visuomeninio ir valstybės turto vogimas – „kombinavimas“ kaime pamažu virto asmeninio turto vagystėmis ir plėšikavimais.

Tuometinė valdžia ribojo galimybes skelbti tikrąją nusikalstamumo statistiką. Sovietinio kaimo socialinius–ekonominius rodiklius kolūkinės santvarkos klestėjimo metais apibūdina Tarybų Lietuvos enciklopedijoje pateikiami duomenys [8, p. 656].

1 lentelė. Kolūkinio kaimo struktūra

Nr.	Pavadinimas	Kiekis
1.	Kolūkių ir tarybinių ūkių	1048
2.	Vidutiniškai kolūkiui teko:	
	a) žemės ūkio naudmenų (ha)	3035
	b) kolūkiečių kiemų	325
	c) darbingų žmonių	290
3.	Vidutiniškai kolūkiečio kiemui teko žemės (ha)	9,3

Iš 1 lentelėje pateiktų duomenų matome, kad kolūkiečio šeima turėjo vidutiniškai tik 9,3 ha žemės. Tai liudija apie mažą darbo našumą žemės ūkyje, neefektyvią gamybą ir labai ribotas pragyvenimo galimybes.

G. Babachinaitė nurodo, kad 1940–1960 m. iš esmės vyko karas (išsivaduojamasis), todėl Lietuvos kriminalinė statistika gana padrika, labai subjektyviai buvo taikomi teisės aktai ir didelis nusikalstamumo latentiskumas [2, p. 45–53].

1961–1987 m., vadinamojo brandaus socializmo laikotarpiu, registruotų nusikaltimų Lietuvoje padaugėjo nuo 11 708 iki 20 037, t. y. beveik dvigubai. 1988–1995 m. nusikaltimų Lietuvoje padaugėjo beveik tris kartus [2, p. 45–53]. Apie to laikotarpio nusikalstamumo tendencijas kaime duomenų surasti nepavyko.

Socialiniai pokyčiai Lietuvos kaime 1990–2000 m.

Lietuvos ūkiai buvo pradėti atkurti dar prieš atgaunant nepriklausomybę, 1989 m. priėmus Valstiečių ūkio įstatymą. Šis įstatymas kaimo gyventojams suteikė teisę naudotis 50 ha žemės plotais, leido ją paveldėti, bet neparduoti ar išnuomoti. Pagal šį įstatymą žemės įsigijo 5200 kaimiečių šeimų [11, p. 72–74].

1991 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojus Nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos bei sąlygų įstatymui nustojo galios Valstiečių ūkio įstatymas [2, p. 21].

Siekiant kontroliuoti žemės nuosavybę ir nustatyti papildomas žemės reformos procedūras, 1991 m. liepos 25 d. buvo priimtas Žemės reformos įstatymas [10, p. 5]. Nuo 1997 m. sausio 1 d. iki 2000 m. sausio 1 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė 19 žemės reformos įgyvendinimo teisės aktų. Iki 2000 m. sausio 1 d. žemės nuosavybės teisės buvo atkurtos į 2,86 mln. ha, arba 76 proc. piliečių prašymuose nurodyto žemės ploto.

Lietuvos statistikos departamento duomenims, ūkininkų ūkių registre 2000 m. sausio 1 d. buvo beveik 70 000 ūkininkų [4, p. 18].

2 lentelė. Ūkininkų ūkliai ir jų dydžiai

Metai	Užregistruota ūkininkų ūkių (tūkst.)	Vidutinis ūkio dydis (ha)
1996	36,2	11,2
1997	46,9	11,7
1998	57,8	11,8
1999	67,5	11,8
2000	69,9	12,1

Atsikuriantys Lietuvos ūkininkai savo ūkių neskuba registruoti, nes iki 2001 m. registras buvo būtinas tik tų ūkių, kurių savininkai naudojosį Kaimo rėmimo fondo investicinių programų lėšomis. Tad ir 2 lentelėje pateikiami ūkininkų ūkių statistikos duomenys yra mažesni už realiai egzistuojančių ūkių duomenis. Be to, jeigu vienos registruoto ūkininko šeimos skaičiuotume tik po 3 šeimos narius, tai ūkininkų socialinei grupei tektų priskirti 210 000 Lietuvos kaimo gyventojų.

Pagal Jungtinių Tautų plėtros programos Socialinės politikos grupės parengtą pranešimą apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999 m. [6, p. 135–157] galima spręsti, kad atsikuriantys Lietuvos ūkininkai daug rečiau nusikalsta už kitų visuomenės socialinių grupių atstovus.

3 lentelė. Nusikaltusių asmenų užimtumas 1999 m.

Nr.	Nusikaltusių asmenų užimtumas	Nusikaltusių asmenų (proc.)
1.	Darbingi nedirbantys ir nesimokantys asmenys	63
2.	Kiti	20
3.	Darbininkai	5
4.	Vidurinių mokyklų moksleiviai	4
5.	Profesinių mokyklų studentai	3
6.	Aukštųjų ir aukštesniųjų mokyklų studentai	2
7.	Tarnautojai	2
8.	Ūkininkai	1

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, per 1999 m. 10 000 kaimo gyventojų teko 178 nusikaltimai, miesto – 223 [5, p. 15]. Žinant, kad Lietuvoje 1999 m. buvo 70 000 registruotų ūkininkų, nesunku apskaičiuoti, kad ūkininkai padarė 2 kartus mažiau nusikaltimų negu kitų visuomenės socialinių grupių nariai. Tuo tarpu visų kaimo socialinių grupių gyventojų nusikalstamumas buvo mažesnis už miesto gyventojų nusikalstamumą tik 25 procentais. Iš to aiškėja, kad už ūkininkus daugiau nusikaltimų padarė žemės ūkio bendrovių ir kitų kaimo socialinių grupių atstovai.

Tikėtina, kad kasmet daugėjant Lietuvoje registruotų ūkininkų, įsitvirtinant Vakarų demokratinėms valstybėms ir tarpukario Lietuvai būdingam šeimos ūkininkavimui, mažėjant samdomam darbui, randantis šeimos ūkiams ir gausiam kaimo viduriniajam visuomenės sluoksniui, nusikaltimų kaime dar labiau sumažės. Tai patvirtina ir Europos Sąjungos statistikos duomenys apie fermerių ūkių vidutinius dydžius [1, p. 351–352]. Iš jų matome, kad vidutinis Europos Sąjungos fermeris valdo tik 18,4 ha žemės, o Austrijoje, Portugalijoje, Graikijoje – tik 4,3–16,3 ha, tad daugelis Lietuvos ūkininkų savo žemių valdomis jau dabar nenusileidžia Europos Sąjungos fermeriams. Rinkos ekonomika, laisva žemės rinka ir Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą procesas lemia pažangą kaime, įskaitant ir nusikaltimų mažėjimą.

Išvados

Žemės reforma 1922–1940 m. sudarė sąlygas atsirasti gausiam viduriniajam visuomenės sluoksniui Lietuvos kaime, užtikrino kaimų bendruomenių stabilumą ir saugumą.

Sovietinė okupacija ir kolektyvizacija, privačios žemės nuosavybės panaikinimas lėmė neefektyvią žemės ūkio gamybą pirmais kolektyvizacijos dešimtmečiais ir žemą kaimo žmonių pragyvenimo lygį. Kolūkinis ir visuomeninis turtas pradėtas vogti. Vėliau tokios vagystės virto asmeninio turto vagystėmis bei kitokiais nusikaltimais.

Nepriklausomybės ir privačios žemės nuosavybės atkūrimas Lietuvoje sudarė prielaidas Vakarų demokratinėms valstybėms pavyzdžio šeimos ūkiams – viduriniajam kaimo visuomenės sluoksniui ir tvirtoms kaimų bendruomenėms formuotis.

1999 m. Lietuvos registruotų ūkininkų nusikalstamumas buvo mažesnis už kitų visuomenės socialinių grupių nusikalstamumą.

Literatūra

1. **Agriculture** in the European Union. Statistical and Economic Information 1999. Eurostat, 2000.
2. **Babachinaitė G.** Kriminologiniai nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacijos aspektai. Lietuvos teisės tradicijos. – Vilnius: Vilniaus universitetas. Mokslinės konferencijos medžiaga // Justitia. 1997.
3. Įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamą turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“. Nr. I–1549. 1991 06 18 // Valstybės žinios. 1991. Nr. 21–545.
4. **Lietuvių** enciklopedija. 1966. T. XXXV.
5. **Lietuvos** žemės ūkis. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2000. Nr. 18.
6. **Nusikalstamumas** ir teisėsaugos institucijų veikla. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2000.
7. **Povilaitis Br.** Lietuvos žemės ūkis 1918–1940. – Vilnius: Tėvynės sargas, 1997.
8. **Pranešimas** apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. Jungtinių Tautų vystymo programos grupė. – Vilnius, 1999.
9. **Tracy M.** Maisto pramonė ir žemės ūkis rinkos ekonomikos sąlygomis. Žemės ūkio politika Europos Sąjungoje. – Vilnius: Diemedis, 1998.
10. **Tarybų** Lietuvos enciklopedija. – Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų leidykla, 1988. T. IV.
11. **Varnienė J.** Istorija: Civilizacijos, Lietuva, Pasaulis. – Vilnius: Arlika, 2000.
12. **Žemės** reformos įstatymas Nr. I–1607. 1991 07 25 // Valstybės žinios. 1991. Nr. 24–635.
13. **Žemės** ūkio politikos apžvalga. Lietuva. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija. – Vilnius: Diemedis, 1996.

Social Environment and Criminality in the Lithuanian Countryside

Prof., Hab. dr. V. Paulikas
Law University of Lithuania

SUMMARY

Land and agricultural policies are among the basic determinants of how society is organized. In 1922–1940 the process of land reform was performed in Lithuania with development family farms and the middle class of rural society.

Following the Soviet occupation all land in Lithuania was nationalized and peasant households consolidated into collective farms. The low effectiveness of the collective labour and the shortage of means of livelihood for collective farm workers made them dependent on the stealing of collective property.

The restitution of the land ownership in Lithuania started in 1989. 69 900 family farms in January 1, 2000 were registered in Lithuania. In 1999 the rate of criminality among farmers was lower than among members of other social groups of society.

